

Az élők házai – halhatatlan zsidó temetők

Megnyitó gondolatok Klein Rudolf kiállításához

A gyanútlan járókelőt első hallásra valószínűleg meglepi a kiállítás címe: *Az élők házai – halhatatlan zsidó temetők*. Mint az sejtethető, ez a cím a zsidó kultúra felől érthető meg, hiszen az első fele a temető zsidó megnevezésének magyar fordítása – de ezzel természetesen még nem magyaráztunk meg semmit, és a címadás furcsasága, idegensége is megmarad. A temető ugyanis abban a hétköznapi magyar és európai kultúrában, melyben többnyire otthonosan mozgunk, sokkal inkább „nekropolisz”, vagyis a holtak városa, mint az élőké. Így azután szokatlanak tűnik a gondolat, hogy a temetőt az élet terei közé számítsuk, már csak azért is, mert a modern európai civilizáció történetének egyik egyértelmű tendenciája a szenvedés, a betegség és a halál lehetőség szerint minél láthatatlanabbá tétele és eltávolítása az élők birodalmából. Ahogyan kultúránkból szépen lassan eltűntek a különböző létállapotok közti átváltozásokat vezető rítusok, úgy egyre kevésbé tudunk megbirkózni e különböző állapotok létével, egyre nehezebben küzdünk meg az egyikből a másikba vezető átváltozással, kivált – Kunt Ernő, a halál kultúrája kiváló kutatójának fogalmával élve – „az utolsó átváltozással”.¹ Mindezt ráadásul egyre magányosabban, egyre inkább individualizált keretek között, bármiféle közösségtől egyre távolabb tesszük. Ahogy azonban az archaikus kultúrák többségében, úgy a zsidó kultúrában is a halál az élet természetes része. Ez nyilvánvalóan nem a halállal megjelenő hiány, a fájdalom vagy az elmúlás tagadását, hanem a halálon túlmutató perspektívából tekintve az életet, a halál tagadásának tagadását jelenti. Ehhez tartozik és ebből táplálkozik az emlékezet rítusainak a zsidó kultúrát átható, kiterjedt rendszere, a temető pedig elsősorban és leginkább azért lesz az élők háza, mert az élőket és holtakat összekötő, a nép és a kultúra folytonosságának tudatát fenntartó emlékezetközösség kitüntetett helye.

Ezen a ponton engedjenek meg számomra egy személyes reflexiót. Az elmúlt tizenhét évben magam is rendszeresen megfordultam és fényképeztem a jelen kiállítás anyagában nagy súllyal megjelenő Salgótarjáni úti temetőben, és Klein Rudolf képei felelevenítették, mozgásba hozták ott szerzett élményeimet. Mindig is az élő és holt emlékezetközösségének különleges szimbóluma volt számomra a temető egyik sírkövének és egy mellette álló fának különleges szimbiózisa. Már első látogatásom alkalmával megragadott, aztán minden alkalommal – szinte már rituálisan – felkerestem és fényképeztem. Mivel a terepviszonyok miatt ez többnyire alkalomról-alkalomra ugyanabból a nézőpontból történt, az évek során készült képek sorozata egy sajátos animációt ad ki, melyben az élő fa és a holt emlékkő együtt mozog, mintha „lelkük” lenne. A Salgótarjáni úti temetőről készült közös kötetünkben² barátom és szerzőtársam, Tóth Vilmos így ír erről: „Idősebb Kohner Henrik sírköve már évtizedek óta olyan helyzetben található, ami már-már ellentmond a fizika törvényeinek. Nem áll, de nem is dől le; mintha lebegne. A mögötte álló, szintén megdőlt fa tartja a síremléket és a síremlék a fát. Az élő fa és az élettelen kő egyedülálló szimbiózisa ez, ami élet és halál, emlékezés és felejtés örök kettősségét is jelképezheti.”³

Az ilyen ambivalenciák, kettősségek, a temető – szentségben vagy épp rituális tisztátalanságban megjelenő – szakrális világára jellemző *tremor* és *misterium* – mindez

együtt eredményezik a meghökkenés – Rudolf Ottó⁴ szavával éve – numinózus, vagyis a racionálisan meg nem ragadható módon megmutatkozó Szent felismerésének érzését abban, aki a képeket szemléli.

A meghökkenésnek azonban van itt egy egészen más dimenziója is. Meglepő a cím, a mögötte felsejlő gondolat- és hitvilág, de meghökkentő maga az anyag is. Egyrészt egy olyan világot tár elénk, ami más, mint a megszokott. Olyan világot, melyre társadalmunk jelentős része az idegenség vagy legalábbis az egzotikum – valami sajátos, belső egzotikum – érzésével reflektál. És valljuk be őszintén, a zsidó kultúra – és a zsidó temetkezési kultúra – vizuális reprezentációi e társadalmi környezetben sokszor ki is játsszák ezt az „egzotikum-kártyát”. Ezzel azonban Klein Rudolf képei esetében egyáltalán nem találkozunk, annyira, hogy ez talán egy kicsit csalódást is okoz az egzotikum vizuális közhelyei felől érkező nézőnek, de ez a csalódás, és az – a szó többféle értelmében is érthető – természetesség, amivel az alkotó bemutatja tárgyát, jó eséllyel segít is túllépni ezeken a közhelyeken. Itt pedig érdemes visszatérnünk egy kicsit a kiállítás címéhez. Merthogy ami egyfelől meghökkentő, az másfelől nagyon is szokványos. A megnyitóra készülve egy kicsit turkáltam mindannyiunk Nagy Testvére, a Google emlékezetében, s azt tapasztaltam, hogy „az élők háza” meglehetősen szokványos elem a zsidó temetőkkel kapcsolatos kiállítások címadási gyakorlatában. Ez a közhely azonban esetünkben éppen azért hatásos, mert aki ezt a kiállítást megnézi, az éppen nem a zsidó temetők fényképezésének közhelyeivel találkozik. A cím kliséket hív elő, ezeket várja a látogató, és az, hogy nem ezekkel találkozik, éppen abban segít, hogy a kliséket újraértelmezze, hiszen a klisével kapcsolatos várakozás kihegyezi érzékeit mindarra, ami a kliséből eltér.

Az egyik legnagyobb ilyen közhely, amit az ember egy temető, kivált zsidó temető kiállításon vár, az az, hogy fekete-fehér képeket fog látni. Temetőt fekete-fehérben fotózunk, és pont. Az a művészi, meg a drámaiság, és persze az absztrakció – és sorolhatnám még a témával kapcsolatos gondolkodási rutinjainkat. Itt pedig a kiállítási térbe belépve az emberből szinte önkéntelenül tör elő, hogy: „jé... ez színes” (vagy legalábbis meghatározó módon az). Klein Rudolf pedig nem csak hogy színesben fényképez, de nem ártallja használni a kommersz-giccses kategóriából épphogy csak kiszabadulni látszó HDR technikát sem, mindezt pedig nagyon átgondoltan – ha jól értem – annak érdekében, hogy a kép a kamera helyett az emberi szem érzékelésének természetéhez közelítsen. A digitális technika által befolyásolt kortárs képi világban annyira elterjedt túlszaturált, „túlhúzott” drámai fényhatású képek helyett a természeteshez közeli szín és fényhatásokat keresi. Ez a törekvés érhető tetten abban is, ahogy nézőpontot, perspektívát választ, hogy a normál „szemmagasságtól” csak ritkán tér el, és erre engednek következtetni képeinek nagy mélységű terei is.

Talán ezek a sajátosságok érzékeltetik leginkább azt, hogy Klein Rudolf számára – mint azt a kiállítás kísérőfüzetében Szegő Györgytől is olvashatják – a fotográfia nem csupán az önkifejezés művészi médiuma, hanem a kutató-elemző tekintet eszköze, kutatási módszer is, így képei egyszerre értelmezhetők esztétikai és társadalomtudományi perspektívából – különlegességüket pedig e két szempontrendszer szerencsés találkozására adja. Innen nézve pedig a kiállítás címe ismét új jelentéssel gazdagodik, hiszen Klein kutatásának tárgya éppen az, hogy miként épül be a modern városi zsidó temető a természeti, vagy éppen az épített környezetébe, milyen – a képek által elemezhető módon, a látványon keresztül megérthető

– kapcsolat van az élők különböző terei között, hogyan élnek ezek együtt. A Klein által használt fotó- vagy fotográfiai analízis módszere a társadalomtudományok körében is ismert. Úttörői Margaret Mead és Gregory Bateson voltak, akik az 1930-as évek végén Bali szigetén végzett terepmunkájuk során dolgozták ki ezt az eljárást.⁵ Mead és Bateson módszerének lényege a különös és a hétköznapi dolgok, terek, tárgyak és az ezekhez kapcsolódó társadalmi gyakorlatok minél teljesebb, minél kontextualizáltabb rögzítése. A módszerhez hozzá tartozott, hogy a képek mellett filmeket és interjúkat is készítettek, majd a vizuális anyagokat visszavitték abba a közösségbe, amelyről azok készültek, és megkérték a bennszülötteket, hogy kommentálják a képeket. Mead és Bateson a módszert azért tartotta roppant gyümölcsözőnek, mert tapasztalatuk szerint a különböző mediális természetű anyagok egymásra vonatkoztatása és a róluk folytatott diskurzus a kultúra olyan jelentéseit fedte föl előttük, mely az anyagokat külön-külön tanulmányozva rejtve maradt volna. Ezzel a diszkurzív dimenzióval a jelen kiállítás keretei közt nem találkozunk, jóllehet a képek mindegyike képes arra, hogy ilyen értelmező beszélgetéseket indítson. Találkozunk azonban Mead és Bateson módszerének egy másik sajátosságával, a különböző környezetekben készült, majd (kiállításon vagy publikációban) egymás mellé – egymással párbeszédhelyzetbe – állított, és egymást értelmező képek párjaival vagy sorozataival. Nem csupán a földrajzilag vagy kulturális kontextus tekintetében egymástól távol megörökített, különös szimmetriák, tükröződések, sírokon látható szimbólumok által teremtett kapcsolatokról van szó. Ezek információtartalmukon túl leginkább arra jók, hogy ránevelik a néző szemét arra, hogy meglássa a rejtettebb kapcsolatokat, melyek például a temetők struktúrájának, a természettel való kapcsolatnak, a sírkövek elhelyezkedése ritmusának összefüggésében – vagy még tovább, szavakkal már nehezen leírható módon – mutatnak fel valami mélyebb összhangot. Olyan összhangot, ami érzékelhetővé tesz egy, a különbözőségekben is megnyilvánuló kulturális egységet.

Amennyire azonban ez az egység jellemzi, annyira meg is haladja a zsidó kultúrát. Elnézve a képeken sorosan egymás mellett fekvő, egymással menetelő vagy éppen a talajmozgások miatt egymáshoz hajló-bújó sírköveket, nem csak a zsidó sírfeliratok visszatérő sora - „Lelke legyen bekötve az élet kötelékébe” – jut eszembe, hanem az is, hogy ezeknek az élő emberi gesztusokra emlékeztető emberköveknek a látványa, a látvány megértése bennem milyen érzéseket keltett, és az is, amikor a már említett Kunt Ernő egyik fotóján egy keresztyén temető nagyon hasonló jelenetével találkoztam. Azon a – fekete-fehér – képen világos háttér előtt egy fekete, füves domboldalt láttam, a domb tetején egy léckerítéssel körülvett sírt. A sírkő, sem a hant nem látszott, a kerítés sarokoszlopai már jó erősen megdőltek, s e dőlés miatt sziluettjük olybá tűnt, mintha meggörnyedt emberek cipelnék a vállukon egy rúdon a hálónak tűnő, függőlegesen leomló léceket. A halál, az elmúlás sajátos esztétikája ez, ami az átélésen keresztül lehetővé teszi, hogy különböző kulturális környezetekből közelítve, de közös léttapasztalatokon osztozva olvassuk ezeket a képeket is.

Apropó: olvasás. Mind az alkotó maga több helyen is, mind Szegő György a kiállítás kísérőfüzetében hangsúlyosan használja a kiállított anyaggal kapcsolatban az olvasás metaforáját. Klein Rudolfot idézve a kísérőfüzetből: „A hagyományos izraelita temetők olyanok, mint a régi krónikák hatalmas lapjai, vagy akár a Szentírás, ahol a síremlékek a földre rótt betűk, az ösvények a fehér háttér [...] A zsidó sírkövek sorai között futó keskeny

utak a pergamen tömött sorai közül kivilágító fehérséget, a síremlékek feszes ritmusa a Szentírás szünet nélkül egybeírt szavainak héber betűit idézik, mintha csak azért szorították volna össze őket, hogy helyet takarítsanak meg és még tömörebb szövegek születhessenek.” A kiállításon vissza-visszaköszönő, fekvő sírkövek számomra – s talán nem leszek ezzel egyedül – más fekvő sírkövek képét idézték fel, de azok össze voltak törve, és útépitéshez használták fel őket. Szövegük többnyire olvashatatlanra vált, itt-ott kibetűzhető töredékekben felismerhető talán egy-egy név részlete, de a teljesség nincs ott, az emlékezet szertefoszlott. Az „ott van” mellett mindig kérdéses az is, ami nincs ott, s kivált az, ami úgyvan ott, hogy nincs ott, vagy úgy nincs ott, hogy – kimondhatatlanul – ott van. Teológiai tanulmányaim egyik különös élménye volt a héber szövegekkel vívott küzdelem során az, ahogy megtanultam nem kimondani az Örökkévaló leírt nevét, illetve megtanultam mást mondani helyette. Ez a sajátos hiány-jelenlét itatja át számomra Klein Rudolf képeit is, melyek így a kultúrára vonatkozó megannyi állításon túl azért mégiscsak egy nagy és jelentős egzisztenciális kérdést fogalmaznak meg, és arra sarkallnak, hogy a sírkövek tömött sorai között futó keskeny utak mentén, mint a pergamen sorai közül kivilágító fehérségben, vagyis a sorok közti hiányban, az Örökkévaló jelenlétét keressem.

Erre a kereső útra invitálva Önöket, teszek eleget a megtisztelő felkérésnek is nyitom meg Klein Rudolf kiállítását.

Nagy Károly Zsolt, PhD

fotográfus, református teológus, kulturális antropológus

MTA BTK Néprajztudományi Intézet – SRTA

-
- 1 Kunt Ernő: *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Budapest, 2005, Neumann Kht.
 - 2 Tóth Vilmos – Nagy Károly Zsolt: *A salgótarjáni utcai zsidó temető*. Budapest, 2014, Nemzeti Örökség Intézete.
 - 3 Tóth – Nagy: i.m., 122.
 - 4 Otto, Rudolf: *A Szent*. Budapest, 1997, Osiris Kiadó.
 - 5 Bateson, Gregory – Mead, Margaret: *Balinese Character: A Photographic Analysis*. New York, 1942, New York Academy of Sciences.